PREOCUPĂRI DIALECTOLOGICE ÎN *DICȚIONARUL ROMÂN-GERMAN* AL LUI H. TIKTIN

DE

VASILE ARVINTE

Participînd la elaborarea celei de a doua ediții a dicționarului lui H. Tiktin[1], am observat că acesta, deși nu a fost dialectolog în adevăratul înțeles al cuvîntului, a manifestat totuși un interes cu totul deosebit pentru fenomenele din graiurile populare, nord- și sud-dunărene. Adeseori, informațiile de natură dialectologică i-au servit pentru clarificarea unor probleme de etimologie, pentru stabilirea unor sensuri noi etc. Astfel, dintr-un birt din Iași va fi trebuit să noteze autorul următoarea reclamă, pe care a inserat-o sub cuvîntul *ostropel* : (vorbește un pui) *„Frații mei iubiți... / Fripți sau ostropiel, / La boieri vestiți / Frumos sînt «gătiți»*". În nenumărate cazuri, sînt menționate amănunte dialectale provenite de la diferiți informatori moldoveni ocazionali.

1. Demn de relevat ni se pare conceptul „Hirtensprache", pe care Tiktin îl folosește în cazul unor cuvinte și chiar al unui fenomen fonetic, considerat ca fiind caracteristic limbajului păstoresc al românilor. N-am găsit undeva precizări cu privire la acest concept, conținutul lui însă poate fi parțial dedus din analiza cîtorva cuvinte sub care apare abrevierea „Hirtenspr". Astfel, de la un informator ocazional din Moldova a notat Tiktin sensul special al cuvîntului *pui* (și al diminitivului *puișor*), referitor la terminologia păstorească : 'Sprenkel (andersgefärbter Tüpfel) am Schaffell' (= pată, bălțătură, picățea de altă culoare pe blana de oaie). În aceeași situație s-ar afla și cuvîntul *pular(iu)* cu sensul „mitten vor dem Sitz des Melkers senkrecht angebrachtes Brett ; verhindert, daß dessen Hosenboden in den Melkeimer fällt' (= scîndură așezată vertical la scaunul mulgătorului ; împiedică să cadă fundul pantolonilor acestuia în găleata de muls). Cuvîntul este și el însoțit de abrevierea „Hirtenspr.".

La fel este caracterizat fenomenul fonetic dialectal constînd din trecerea vocalei *ă* neaccentuată, protonică, la *a*, atît în cazul în care vocala accentuată următoare era *á*, cît și atunci cînd era o altă vocală : *barbat*, în loc de *bărbat*,

[1] H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Gesamtredaktion Elsa Lüder (Freiburg) und Paul Miron (Freiburg) unter Mitwirkung von Vasile Arvinte (Iași), Otto Harrassowitz, 1985 ff., Wiesbaden. Volumul I *A—C*, cuprinzînd 723 p., a apărut la sfîrșitul anului 1986, iar volumul al doilea, în 1987.

BDD-A1384 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:53:27 UTC)

și *padure*, în loc de *pădure*. Cum este cunoscut, această schimbare fonetică a reținut atenția unor lingviști ca S. Pușcariu (1921—1922), Iorgu Iordan (1927), apoi R. Todoran (1954 și 1984), Al. Graur (1958) și alții. Stadiul actual al discuției, cu bibliografia completă, poate fi văzut în studiul lui R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal*: ă *protonic* > *a*, în volumul *Contribuții de dialectologie română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 32—62. Observînd această schimbare fonetică populară, H. Tiktin, fără a încerca să formuleze o explicație, o califică, cu o anumită rezervă, drept o particularitate a limbajului păstoresc. Nu putem ști ce l-a determinat să emită o asemenea opinie. Ea se găsește sub cuvîntul *brumariu* adj. 'weißgrau, hellgrau v. der Schafwolle': „Das *a* in unbet. Silbe, scrie Tiktin, mag in einer Eigentümlichkeit der Hirtensprache begründet sein, vgl. die Aussprache *padúre*, *paréle* etc. bei den Moți FRÎNCU MOȚII, 90, *vadzút*, *rasarít* etc. in FARCAȘA, Distr. SUCEAVA, ȘEZĂT. II 81 flg.". Cum se poate vedea din studiul citat al lui R. Todoran, fenomenul în discuție nu poate fi calificat drept o caracteristică a limbajului păstoresc. Opinia lui Tiktin reprezintă o simplă curiozitate, care trebuie menționată ca atare în seria de explicații formulate asupra fenomenului.

2. De un anumit interes pentru istoria dialectologiei românești este sistemul de semne folosit de Tiktin în transcrierea unor sunete dialectale, aceasta fără ca autorul să-l prevină pe cititor în acest sens în partea introductivă a dicționarului. Trebuie spus că nu este vorba de un sistem complet de transcriere fonetică, comparabil cu cele folosite în epocă de É. Picot, G. Weigand, I. Popovici, O. Densusianu etc.[2]. În noua ediție a dicționarului, exemplele invocate de Tiktin au fost transpuse în transcrierea fonetică a *ALR*.

2.1. Tiktin a acordat o atenție permanentă notării accentului de intensitate în toate cuvintele, nu numai în cele dialectale. Mai mult, în cazul cuvintelor cu mai multe silabe, al unor sintagme sau al elementului de negație *nu* Tiktin a recurs la folosirea accentului dublu, pentru a marca accentul dinamic mai puternic, întocmai cum se procedează în transcrierea fonetică a *ALR* și a *NALR*. Cîteva exemple spre ilustrare: *Státu-pălmă-bárbă-cót*; arom. *Pálmă-ŏm-și-bárbă-cót*, *Nă-pálmă-ŏm-dáo-pălny-bărbă* (*DRG*, p. 1487). Procedeul a fost păstrat și în noua ediție.

3. Din ultimul exemplu rezultă că pentru notarea nazalei palatale *ń* rezultată prin palatalizarea lui *m* + *i*, în cuvîntul *pălmi*, Tiktin a recurs la grupul *ny*. La fel procedează și în cazul lateralei palatale *l*, pe care o transcrie *ly*, urmînd o practică curentă în alte limbi, dar absentă la dialectologii menționați mai sus, care folosesc semnele *ń* și *l'*, ca și autorii *ALR*, și ai *NALR*. Exemplele provin din dialectul aromân, din cel istroromân și din subdialectul bănățean. În primul caz, alături de *pălny* (= *pălń*), mai consemnăm pentru *ny* = *ń* și *ly* = *l'* următoarele exemple: arom. *hylyín* 'fiu' (= *h'il'ín*); arom. *h'yily* 'fiu' (= *h'il'*); arom. (eu) *viny* (= *viń*), perf. simplu. În cazul cuvîntului transcris *hyily*, observăm că *y* este folosit și pentru a nota caracterul palatal

[2] Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 29—34; R. Todoran, în vol. *Dialectologie română*, București, 1977, p. 55—64; Magdalena Vulpe, în vol. *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 21—29; Josef Popovici, *Rumänische Dialekte*. I. *Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*, Halle a d.S., 1905, p. X—XI; idem, *Dialectele române din Istria*, Partea a 2[a] *(Texte și Glosar)*, Halle a.d.S., 1909, p. XVI—XVII.

BDD-A1384 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:53:27 UTC)

al spirantei sonore rezultate prin palatalizarea labiodentalei *f + i* (alte exemple urmează). Din dialectul istroromân, menționăm varianta aceluiași cuvînt, *fiły* (=*fil'*), iar din graiul bănățea, *venyít* (= *veníl*) și *stereginye* (= *stereginе*) 'Ruß, 'Rußzapfen'.

4. Unii autori de sisteme de transcriere fonetică a limbii române vorbite (É. Picot, G. Weigand, O. Densusianu, A. Philippide) au indicat elementele componente ale semioclusivelor (sau africatelor), transcriindu-l pe *ț* prin *ts*, pe *č* prin *tš*, pe *ǧ* prin *dž* etc. La Tiktin, acest mod de transcriere a africatelor dialectale se folosește numai în cazul lui *dz*= *ʒ* (în rest apar *č*, *ǧ*, *ț*). Dar Tiktin manifestă o preferință deosebită pentru transcrierea analitică, în sensul de a indica elementele componente, atunci cînd are de-a face cu o serie de spirante dialectale, rezultate fie în urma palatalizării labialelor, fie a dispariției elementului oclusiv din unele africate. Pentru acest grup de sunete, el creează un sistem foarte complicat, greu de înțeles la prima vedere și, desigur, greu de utilizat. În noua ediție a dicționarului, au fost operate unele simplificări, avînd ca model transcrierea fonetică a *ALR*. Vom prezenta în continuare soluțiile folosite de Tiktin, ilustrate cu exemple din opera de care ne ocupăm și confruntate cu transcrierea *ALR*.

4.1. Fricativa alveolo-palatală surdă din mold. *fáši* (= *face*), transcrisă, prin urmare, în *ALR*, prin grafemul *š*, este redată de Tiktin prin grupul de semne *șy*. Acest mod de transcriere, ca și altele de mai jos, este cu totul singular. Autorul și-a dat seama că spiranta *š* este un *ș* foarte puternic palatalizat. Ultima trăsătură a marcat-o prin adăugarea după *ș* a unui *y*, semn prin care Tiktin notează caracterul palatal al unei consoane. Acest mod de transcriere poate fi ilustrat prin exemple ca : mold. *șyirtă* (= *širtă* 'firtă') 'Art Feldmaß zum Messen von Weinbergen', cf. germ. *Viertel* (*DRG*, p. 632) ; mold. (*a*) *șyușyí* (= *šušĭ* 'a suci') < vsl. *sučǫ*, *sukati*, devenit mai întîi a *čučí* (ca **čoárece* < *soáreče* < lat. *sorex*, *sorĭcis*, devenit în graiul moldovenesc *šoáreše*, *šoárec* ; ca **čurčícă*, **čurčá* < *surčícă*, *surčá* < lat. *surcĕllus*, devenite în graiul moldovenesc *šuršícă*, *šurše(á)* ; vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 329) (*DRG*, p. 1524) ; mold. *tarášy*(= *tarášĭ* < *tarác*, pl. de la *tarác* 'Pfahl der eingerammt wird, Grundpfahl' < turc. *tarák* 'Kamm' (p. 1559). Observăm că etimonul propus de Tiktin nu corespunde din punct de vedere semantic. De aceea, varianta mold. *taraș* (sg. și pl.) poate veni mai degrabă din ucr. *tarás* (*CADE*). Varianta cu *-š*, la Tiktin *-șy*, a fost creată de acesta *ad-hoc*, căci ea nu există în dialect. Ea trebuia să-i servească autorului pentru a explica alternanța finală *-c* ~ *-ș*. (Etimonul turcesc este însă potrivit pentru cuvîntul *tarac* cu sensul 'Mittelrippenstück'.) În graiul moldovenesc nu este cunoscută trecerea lui *č* în *š* și apoi în *ș*. Excepție fac unele forme hipercorecte ale vorbitorilor din așa-numitele de G. Weigand „s-Gemeinden", localități în care unor *ș* și *j* le corespund *s* și *z*, sau alte spirante apropiate ca timbru de *š* : *săšĭ* 'șase', *zăli* 'jale'. Astfel, la Bălțătești — Neamț (satul Valea Seacă) am auzit forma hipercorectă *șoáră*, în loc de dial. *šoáră*, care vine din *čoáră* (= *cioară*). Substituirea lui *či* > *ši* prin suierătoarea *ș* este, de regulă, atribuită vorbitorilor acestui dialect de către cei care nu cunosc bine varianta moldovenească a dialectului dacoromân.

Cum s-a văzut, spiranta notată de Tiktin *șy*, iar de *ALR* *š*, provine fie din africata *č*, prin dispariția elementului oclusiv, fie din *f + i* palatalizat.

BDD-A1384 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:53:27 UTC)

4.2 Corespondenta sonoră a spirantei *ŝ*, anume *ẑ*, provenită fie din africata *ĝ*, fie din *v* + *i* palatalizat, este transcrisă de Tiktin *jy*: mold. *rájyilă* (= *răẑilă* 'ravilă'), vb. *a răjyilá* (= *a răẑilá* 'a răvila') (*DRG*, p. 1311); *jyéliște* (= *ẑéliște* 'Wehen des Windes'), cu varianta *jyiliște* (= *ẑiliște*) (p. 1736); mold. *jyígul* (= *ẑígul* 'viscol', *ẑícol*) (p. 1757); mold. *ștéjyie* (= *ștéẑie* 'ștevie') (p. 1493); mold. *a se jyisti* (= *a se ẑisti* 'a se visti', 'von Schweinen: sich paaren, begatten') (p. 1758); mold. *sterejyie* (= *stereẑie* < lat. **stīlīgĭnea*) (p. 1491); mold. *a înjyitá* (= *a înẑitá*, *îẑitá* 'a îndemna', '(an)treiben, (an) spornen, bewegen' < lat. *invīto*, *-āre* (p. 849); mold. *a bajyocorí* (= *a baẑocorí*) < *baĝocorí* < *batjocorí* < *batjocură*.

O transcriere asemănătoare a spirantelor *ŝ* și *ẑ* se întîlnește în textele dialectale publicate de D. Șandru în „Bulletin linguistique", VI (1938), *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest VI*[1]. *District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, p. 173—230. În privința fricativei sonore, D. Șandru folosește transcrierea *jy* atunci cînd acest sunet este urmat de *a*, *o*, *u*: (într-un text de la p. 216) *jyug* (= *ẑug* 'jug'); *jyoacă* (= *ẑoácă*); *jyunk* (= *ẑunc* 'junc'); *jyoy* (= *ẑoi* 'joi'); *jyos* (= *ẑos* 'jos'). La prima vedere, acest mod de transcriere este identic cu cel al lui Tiktin. Dar dintr-un exemplu ca *ajyuñjem* (p. 216) (= *aẑúnẑem* 'ajungem') deducem că D. Șandru, atunci cînd spiranta era urmată de *e*, folosea pentru ea numai semnul *j*. La fel procedează și cînd vocala următoare este *i*: *jiye* (= *ẑiẽ* 'vie') (p. 229); *jină* (= *ẑină* 'vină') (p. 187); *jikol* (= *ẑícol* 'vicol, viscol') (p. 187) *jyšină* (= *zísină* 'vișină' (p. 187); *d'esajiy* (= *d'esáẑii* 'desagii') (p. 230). Deosebirea dintre D. Șandru și H. Tiktin este mai mare în cazul fricativei notată în *ALR* prin *ŝ*. Pe cînd ultimul recurge la grupul *šy*, primul o transcrie fie prin *ś*, în *să s'iye* (= *să šiẽ* 'să fie') (p. 224), fie prin *s'y*, în *lus'yafîn* (= *luŝáfîn* 'luceafăr') (p. 202), *atunśya* (= *atúnŝa*) (p. 229); *śyubăr* (= *ŝubăr* 'ciubăr'); *Stans'yu* (= *Ștánŝu* 'nume propriu') (p. 229).

Asemănările semnalate sînt întîmplătoare. Fiecare autor a avut propria motivație în recurgerea la semnele menționate. Astfel, cum am mai spus, pentru Tiktin aceste spirante tipice pentru graiul moldovenesc aveau la bază șuierătoarele *š* și *j* foarte muiate. Ultima trăsătură o notează Tiktin prin *y*, care apare și după alte consoane palatale (*ly*, *ny*=*l'*, *ń*). În transcrierea lui D. Șandru, spirantele *ŝ*, *ẑ* sînt notate prin *ś* și *j*. Semnul *y* adăugat de Șandru după *ś* și *j* are ca scop să marcheze elementul semivocalic care apare uneori între spirantă și vocala următoare: *jyunk* = *žiunc* 'junc'. Acest ultim mod de transcriere (cu un *i* între spirantă și vocala următoare) apare și în *ALR*, precum și în *NALR. Moldova și Bucovina*. Dar de regulă rostirea populară nu are acest sunet între spirantă și vocala următoare. Este foarte probabil că D. Șandru a exagerat în folosirea grafiei cu *jy*, *šy*. În concluzie, putem spune că atît modul de transcriere al lui Tiktin, cît și cel al lui D. Șandru, sînt foarte complicate și, prin urmare, nepractice. O influență din partea lui Tiktin asupra lui D. Șandru este exclusă.

4.3. Fricativa palatală surdă transcrisă în *ALR* prin *h'*, provenită în multe cazuri din palatalizarea fricativei labiodentale surde *f* + *i* (*h'ir* < *fir*), este redată de Tiktin prin grupul *hy*, în care *y* este marca palatalizării. Exemple: arom. *hyim* (= *h'im* 'sîntem'); arom. *hyiț* (= *h'iț* 'sînteți'); arom. (*să*) *hyíbă* (= *h'íbă* 'să fie') (p. 625); *hyără* (= *h'ără* 'fiară') (*ibid.*); *hyiástru*

BDD-A1384 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:53:27 UTC)

(=*h'iástru* 'fiastru') (*ibid.*) ; *hyer* (=*h'er* 'fier') (p. 626) ; *a hyérbe* (=*a h'érbe* 'a fierbe' (p. 627) ; *hyerbinte* (=*h'erbinte* 'fierbinte') (*ibid.*) ; *hyére* (=*h'ére* 'fiere') (*ibid.*) ; arom. *hyilyin* (=*h'il'ín* 'fin' < lat. * *fĭlĭanus*, de la *filius* (p. 629, sub *fin*) ; arom. *hyly* (=*h'il'* 'fiu') (p. 633) ; mold. *a se shyii* (=*a se sh'ii* 'a se sfii') (p. 1415).

4.4. Corespondenta sonoră a lui *h'* este transcrisă de Tiktin prin semnul *y*, întocmai ca în sistemul *ALR* (dar și în cel al lui O. Densusianu sau G. Weigand). În acest mod, autorul nu respectă o regulă foarte importantă : un semn nu trebuie să aibă două valori, căci în combinație cu alte consoane (*l*, *n*, *ș*, *j* etc.) grafemul *y* notează caracterul palatal al acestora. Faptul este clar într-un exemplu ca arom. *yiny* (= *yiń* 'tu vii') (p. 1729). Alte exemple : arom. *yin* '(eu) vin' (*ibid.*) ; *yine* '(el) vine' (*ibid.*) ; *yinim* 'venim' (*ibid.*) ; *yiniț* 'veniți' (*ibid.*) ; *să yină* 'să vină' (*ibid.*). Mold. *yéliște*, *yíliște* 'vielișteʼ, 'Wehen des Windes' și mold. *ștéyie*, *steyie* 'stevie' au în dicționarul lui Tiktin aceeași transcriere ca în *ALR* (p. 1736 și 1493). Aceeași remarcă și despre arom. *yiață* 'vietate' (p. 1735).

4.5. În aria palatalizantă cu spirantele *h'* și *y* (la Tiktin *hy* și *y*), provenite din *f* și *v* palatalizați, are loc în unele cuvinte substituirea acestora prin oclusivele palatale *ḱ* și *ǵ* (în transcrierea *ALR*). De exemplu, cuvîntul *fier*, devenit *fh'er* și apoi *h'er*, este rostit în unele graiuri, mai rar, și *fḱer* sau chiar *ḱer*, iar *viței*, devenit *yițél*, este rostit, în destul de multe graiuri, *ǵițél*. Între cuvintele dialectale invocate de Tiktin în *DRG* n-am dat peste exemple din prima categorie. În schimb, există cîteva cazuri în care spiranta palatală sonoră apare transformată în oclusivă palatală sonoră. Modalitatea de transcriere a acestui sunet de către Tiktin ne apare a fi cel puțin curioasă.El recurge la grupul *gh* din grafia limbii literare, căruia îi adaugă un *y*, care are rolul de a indica trăsătura palatală a sunetului în discuție. Cum am spus, în *ALR*, dar și în alte sisteme de transcriere fonetică, se folosește semnul *ǵ*. Exemplele sînt puține : mold. *ghyéliște*, *ghyíliște* (= *ǵéliște*, *gíliște* 'vielișteʼ) (p. 1736) ; mold. *ștéghyie*, *stéghyie* (= *ștéǵie*, *stéǵie* 'ștevieʼ) (p. 1493) ; nngl. *ghyață* (=*gáță* 'viațăʼ) viețuitoare' p. (1759).

PRÉOCCUPATIONS DIALECTOLOGIQUES DANS LE *DICȚIONAR ROMÂN-GERMAN* DE H. TIKTIN

RÉSUMÉ

H. Tiktiń est le créateur d'un système propre de transcription phonétique de certains sons dialectaux roumains, fait non-rélévé jusqu'à présent. Ce système de transcription n'est pourtant pas complet et les principes qui le sous-tendent sont assez peu certains. L'auteur y a fait appel, dans son ouvrage monumental cité ci-dessus, chaque fois que les variantes dialectales présentaient un intérêt historique, etymologique, etc. D'autres idées du grand lexicographe, appartenant au même domaine, sont également mentionnées.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

BDD-A1384 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:53:27 UTC)